

З ІСТОРИОГРАФІЧНОЇ СПАДЩИНИ

УДК 94(477)

Юрій Мицик, Інна Тарасенко

З ОПИСУ БАТУРИНСЬКОЇ СОТНІ О. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО

У даній статті ми продовжуємо публікацію твору (в перекладі українською) Олександра Матвійовича Лазаревського (1834-1902) «Опис Старої Малоросії» («Описание Старой Малороссии»), а саме т. 2 («Опис Ніжинського полку»). Про значення цього твору в українській історіографії, про сильні і слабкі місця Лазаревського – історика нами писалося в передмові до попередніх публікацій (1) і тому не будемо на цьому зупинятися. Тут пропонуємо другу половину опису Батуринської сотні Ніжинського полку. Перша половина опису цієї сотні, де міститься опис самого Батурина і характеризуються його сотники, ще потребує ґрунтовнішого доопрацювання, а опис Свято-Микільського Крупицького монастиря вже подавався нами. У другій же половині вміщено описи сіл Обмачева, Тростянки, Митченків, Пальчиків, Красного, Мельні, Ксендзівки, Атюш, які становлять не менший інтерес для краєзнавців. Тому наводимо цю другу половину повністю і завершуємо там, де починається опис наступної (Новомлинської) сотні. Цитати з джерел, насамперед гетьманських універсалів, ми порівняли з оригінальними текстами, які дещо різняться від наведених Лазаревським, і тому подали їх так, як вони звучать в оригіналах. З прикрістю доводиться зайвий раз переконатися у тому, що Лазаревський, при всій повазі до нього як українофіла, залишався малоросом і тому скептично ставився до державницьких змагань українських гетьманів, у першу чергу Івана Мазепи, тенденційно ставився до православної церкви, при цьому інколи не спинявся перед перекрученням джерел й односторонньою їх подачею. Так, нижче він наводить фрагмент універсалу Мазепи від 24 (14) березня 1708 р. і твердить, що Мазепа **відняв** село Обмачів від монастиря. Між тим універсал свідчить про протилежне. Мазепа **повертав** монастиреві це село за винятком 15 душ «посполитих», тобто селян, потрібних для тамтешнього гетьманського двору.

Насамкінець відзначимо, що при перекладі твору українською ми залишали в оригінальному звучанні цитовані Лазаревським свідчення джерел, писаних тогочасною українською мовою. Щоправда, у такому разі пропускалися тверді знаки, літера «ять» замінювалась на «і», а «іжиця» на «и». У цитатах з російських джерел «ять» замінювалась на «е». Для зручності посилання ми пронумерували їх від першого до 12-го. Датування збережено за старим стилем, лише в окремих випадках проставлено паралельне датування (за старим і новим стилями). Скорочення, яких безліч у творі Лазаревського, розшифровані нами. Для зручності ми позначили також сторінки твору Лазаревського, які містилися в оригінальному виданні, і обмежилися максимально лаконічним коментарем.

1) о. Ю. Мицик. Призабута історико-краєзнавча спадщина // Краєзнавство. – 2008. – Ч. 1-4. – С. 61-70. *) Мицик Ю., Тарасенко І. Початок опису Ніжинського

© Мицик Юрій Андрійович – доктор історичних наук.

© Тарасенко Інна Юріївна – кандидат історичних наук (м. Київ).

полку у класичному творі О. М. Лазаревського // Ніжинська старовина. – 2014. – Вип. 17 (20). – С. 86-94; протоієрей Юрій Мицик. Описи монастирів Сіверщини у класичному творі О. М. Лазаревського // Православний вісник Київського Патріархату. – 2013. – № 9. – С. 45-48; 2013. – № 11. – С. 53-55 та деяких інших виданнях.

* * *

//(с. 273)[...]с. **Обмачів**, знаходиться на р. Сейм посеред луків, тобто низин, міг виникнути раніше інших поселень Батуринської сотні. Назва села вказує на зв'язок його населення із водою у час заселення, можливо, як рибалки. Перша згадка про Обмачів з'являється у актах Оссолінського 1636 р. (с. 268). За описом 1654 р. у Обмачеві знаходилась церква Різдва Богородиці, козаків – 86 і «міщан» - 94 домогосподарства. Після вигнання поляків монахи Крупицького монастиря поспіхом випрохали універсали на підтвердження всього того, що надав їм у володіння Оссолінський, сюди включили й Обмачів, про який чітко зазначається лише в універсалі Виговського 1658 р. (с. 269). Після цього, Обмачів згадується у всіх гетьманських універсалах на підтвердження володіння до Самойловича включно. Але Мазепа це село відняв у монастиря, коли надумав влаштувати у Обмачеві найближче гетьманське господарство, для чого створив у ньому свій хутір або «палац». Про це // (С. 274) згадується в універсалі, написаному 14 березня 1708 р., на поході («в обозі от Хвастова»), на ім'я тодішнього ігумена Гедеона Одорського: «міючи ку той святой обители особливую нашу горливість и респекта, приворочаем до оной в первобытнюю посессию, в зуполное и вчистое владение тое село Обмочев, (якое до тых час в несовершенной монастирской владзи, для певних причин, зоставало), з всіми обще добрами и угодиями, здавна и тепер до оногo належачими, позволяючи высоце в Богу превелебнійшому господину его милости отцу Гедеону Одорскому, архимандриті тамошнему... волне и свободне... тым селом Обмочевом владіти... А поневаж в том же селі Обмочеві двор наш знайдуется, котрий без людей не может там быти, прето, для послуг и всяких потреб, отділяем от Обмочева села пятнадцять человека посполитих до того нашего двора, до которых так милость отец архимандрит..., яко и войт обмочувский, не повинни будут ни в чом втручатись...».

Заснований Мазепою хутір у Обмачеві продовжував існувати і за Скоропадського. Цей хутір після розорення Батурина став центром усіх гетьманських володінь, що знаходились у межах Батуринської сотні [1]. До зазначеного хутора належало і село Обмачів, про населення якого опис 1726 р. говорить наступне: козаків Батуринської сотні (або – «служилых козаков») – 37 дворів; тяглых пахатных мужиков – 11 дворів, а в них коней п'ятеро, волів тринадцять; у рік податків з них береться – з коня по 20 коп. і по осьмині вівса; за пару волів так само, по копійці з кожної курки; непахатных – 6 дворів, у них четверо коней, два воли, податок які вони сплачують це: з коня по 20 коп, з вола – по 10 коп, а замість курки з кожного двору по копійці; непахатных, люзных – 16 дворів, податок що сплачують в рік по 10 коп. з двору, а замість курки з кожного двору по одній копійці, неплатные – 12 домогосподарств (війт, два бондаря, титар, шість «рибалок» й два «на посылках»); палубщики, які були у зрадника Мазепи й у покійного гетьмана Скоропадського в службі, куди гетьмани поїдуть, за ними возили гетьманські екіпажі замість // (С. 275) візника – жодних податків не сплачували, – їх 48 чоловік; у зрадника Мазепи і у гетьмана Скоропадського були вовкогони, які для гетьманів ловили вовків та іншу звірину, податків не сплачували – 21 чол. У тому ж селі Обмачеві давніх кріпаків Крупицького монастиря – 43 чол.,» крім того 21 особа, про яких сказано наступне: «подданные ж бывали до дворца Мазепина, а пред изменою он, Мазепа, надал Крупицкому монастырю, и, по измене Мазепиной, те подданные от монастыря отходили, а в 1714 г. покойный гетман Скоропадский определил их к тому ж монастырю». Таким чином, за описом 1726 р. у Обмачеві було: козаків – 37 дворів; селян гетьманських – 114 дворів й монастирських – 64 двори. Якщо з кількості гетьманських селян виключити 48 дворів палубничих й 21 вовкогонів, що були найняті з козаків, то залишається 45 дворів, кількість, яка значно переважає ту, яка вказана в універсалі 1708 р. – 15 дворів. З цього варто зробити наступний висновок, що селян-

ське населення Обмачева значно збільшилося по 1708 р., це, скоріш за все, пов'язано з занепадом Батурина після його розорення. Частина обмачівських козаків, які були найняті до палубничих й вовкогонів, під час перепису 1723 р., повертаються «под сотню», але коли Батурин було віддано Меншикову, ці козаки знову були приписані до «дворца» в Обмачеві. Згодом, коли Апостол став гетьманом, до нього звернулись 22 господарі з проханням повернути їх до козаків. Після надання підтвердження ними свого козацького статусу, їхнє прохання було задовільнено 1728 р [2]. Решта палубничих забажала повернутись до козаків вже по смерті Апостола, 1734 р. вони писали тодішньому правителю Малоросії, князю Шаховському: «с // (С. 276) прошлих давних літ, діды и отцы нас, також мы сами, иміючи жителство в с. Обмачеві, служовали за бывших гетманов при домі гетманском, а не под сотнею Батуриноюю, и до походов и во всякие посланки при обозі гетманском отбували должность свою, іздячи на палубах, за якую службу нашу, кромі одной дачи на консистентов, до сотенних тягlostей и других шарварков и посланок нас не займано й не притягано; в какой должности находились мы, нижайшие, по смерть ясневелможного пана гетмана Апостола...». Потім палубничі просили повернути їх «под сотню», їх прохання було задоволено. **Кз. А.** ґрунтових 50 дворів, убогих 29 дворів, підсусідків козацьких – 7 хат. **Б.** 90 дворів, 137 хат. **Кр. А.** «описных», ґрунтових 23 двори; убогих 6 дворів; Крупицького монастиря ґрунтових 7 дворів, убогих 19 дворів; підсусідків монастирських – 9 хат. **Б.** К. Ґр. Розумовського 72 дворів, 94 хати і Крупицького монастиря – 41 двір, 45 хат.

С. Тростянка, нар. Доч знаходиться на місці давнього городища яке знову було заселене, здається, не раніше першої половини XVII ст. За описом 1654 р., має назву «старосветским городищем» [3]. Назва Тростянка була дана згаданому поселенню тільки після 1654 р., а до того село, маючи вже церкву, все ще звалось городищем [4]. Можливо, що поселення, на городищі з якого виникла Тростянка, існувало вже у XII ст., так само як і Бахмач, Сиволож та ін., розташована Тростянки на північному березі Дочі й захист його з півдня болотами може слугувати свідченням про давність цього поселення... За свідченням генерального слідства, за Самойловича Тростянка належала до «Батуринського замку»; Мазепа віддав її сердюцькому полковнику Чечелю, після зради якого вона за універсалом Скоропадського перейшла до вдови компанійського полковника Пашковського, скоріш за все, як заміна Ромашкова (Описание Старой Малороссии, I, с. 232); від неї село перейшло до зятя Пашковської, бунчукового товариша Павла Раковича пізніше до Жураківських. З усіх цих власників найвідомішим є Чечель, один із найбільш наближених осіб до Мазепи. Він походив, скоріш за все, з Поділля, де отримав польську освіту, так // (С. 277) в Батурині на руських актах він підписувався по-польськи [5]. **Кз. А.** ґрунтових 18 дворів, убогих 31 двір й підсусідків козацьких 5 хат. **Б.** 89 дворів, 151 хата. **Кр. А.** бунчукового товариша Павла Раковича, ґрунтових 4 двори, убогих 9 дворів й підсусідків 3 хати. **Б.** бунчукового товариша Жураківського 7 дворів, 9 хат й різних власників 6 дворів, 6 хат.

С. Пальчики, нар. Доч, у описі 1654 р. не згадується, хоча за універсалом 1676 р. це село затверджено за Кербутівським монастирем, як таке, що дане йому у володіння «прошлыми гетманами». Можна зробити висновок, що Пальчики виникли близько середини XVII ст., можливо як поселення сусіднього села Городища. **Кз. А.** ґрунтових 15 дворів, убогих 25 дворів, підсусідків козацьких 19 хат. **Б.** 103 дворів, 122 хати. **Кр. А.** Кербутівського монастиря ґрунтових 11 дворів, убогих 14 дворів. **Б.** того ж монастиря 26 дворів, 31 хата, різних власників 5 дворів, 6 хат, підсусідків різночинських – 15 дворів, 20 хат.

С. Митченки, нар. Тютча, скоріш за все, заселене одночасно з Батурином. За описом 1654 р. тут є «церков деревяная во имя Покровы пресвятой Богородицы», жителів: козаків – 155 й «міщан» – 187. До 1709 р. село вносило податок до батуринської ратуші, зокрема селяни сплачували: з коня – 2 гривні, вола – 1 гривню і по 5 четвериків московських вівса. Окрім того, майстри цього села («кузнецы и слюсары, плотники и кравцы») «делали на батуринський запас всякие своего ремесла работы, а окладу никакого с них не было». За універсалом від 2 березня 1709 р. (у

Прилуках) Митченки були надані Скоропадським Чарнишу – «ознаймуем, иж пан Иван Чарниш, знатный войсковый товарищ, понесши, под час руины батуринской, в добрах и хуторах своих, около // (С. 278) Батурина будучих, разорение, просил нас для подпоможения своих шкод и убытков, о надане с Митченков; мы теде тому его прошению давши у себе містце... тое с. Митченки ему, п. Чарнишеви, в подданское владіние надаем...». Звичайно, «шкоды й убытки», які були в канцеляриста Чарниша не такі значні, щоб він мав би право отримати у власність як нагороду більше й давніше село, до того ж під самим Батурином, але у цей час, як здається, він був заручений із пасербицею гетьмана Явдохю Голубівною, й близьке родичання з Скоропадським надало можливість спритному прислужникові Мазепа (його колишньому «батуринському господарю») випрохати у нового гетьмана таку значну подачку... Пізніше, 1718р., Чарниш виклопотав на Митченки й царську грамоту. Чарниш стає найтяжчим державцем для своїх «підданих», з яких він стягував тяжкі податки. Окрім цього, користаючись своїм становищем (особливо, після того, як став генеральним суддею), за будь-яких обставин прагнув вичавити із селян ще дещо. Прикладом такого ставлення Чарниша до своїх селян може бути розповідь старости села Пискуненка, який 1722р. жалівся Полуботку: «невинно «турбует» меня вельможный пан генеральный судья по следующему случаю: когда я служил у него в Митченках старостою, прислал он, раз из Глухова свій приказ чтобы я гайворонского козака Куценка велел «забить в колодку», а скот его (2 коровы и 11 овец) отослать в гайворонский хутор п. Чарниша. Приказ этот был мною исполнен. Потом, когда, раз, п. Чарниш приехал в Гайворонский свой хутор – посмотришь на скот, то при этом был там и я, и, пользуясь случаем, сказал Куценку, чтобы он просил «пана» о возвращении забранного у него скота. Но когда Куценко стал просить, то пан его прогнал и ничего не возвратил; а тепер приказал Куценку подать на меня, в коллегію чолобитную, чтобы я вознаградил его за взятый скот... Но у меня незачто и хлеба купить, потому что он же «пан» и у меня забрал всю «мизерную субстанцію», т. е. одежду, сундуков два, скот, лошади, овцы, свинки, котел винокуренный, пчолы и наконец – мой дворик... За четыре года своей службы, я все «прослужил»... Писар скарги Пискуненка, скоріш за все досвідчений в їх написанні, закінчує її так: «помилосердуй, вельможный добродію, над нами сиротами! – где нам на его суда искать?»[6]. Після передачі батуринської волості // (С. 279) Меншикову у 1726р., частина селян с. Митченки також була приписана до цієї волості, можливо це були підсусідки з козаків, на яких, як вважали, Чарниш не мав права. Згодом, ці селяни були «отписаны были на ея императорское величество». Чарниш, як відомо, помер у Москві у вигнанні. († 1728р.). Після його смерті, митченські селяни спробували звільнитися від влади наступника Чарниша, але вдова останнього виклопотала у Апостола (у травні 1729р.) такий універсал: «тебі, войту митченскому, с посполитими, сим нашем объявляем универсалом, иж прекладала нам жалостне пани Евдокия Иванова Чарнишева, вдовствующая судиина енеральная, что вы, взявши пред себе ніякусь легкомислность, подданнического ей не чините послушенства (и) в том просила нашего рассмотрения. Теде вам грозно и пилно приказуем, абысте оной пани Чарнишовой в кошеню сіна, в ораню поля и в прочих обикновенных работах, также в отбываню подвод в далекие посылки, чинили всякое послушенство, не показуючи жадного огурства и противности. А если бы вы міли быть в том ослушны, то за повторною от ея на вас жалобою, прислана будет на вас экзекуция, и повторе рейментарско упоминаем». При поділі спадку Чарниша між його дітьми від двох дружин[7]. Митченки потрапили у володіння дітей від другого шлюбу. Від першої дружини Чарниш мав двох синів – Івана і Петра, останній з них помер бездітним одразу по смерті батька. Від другої дружини Чарниш мав трьох синів й трьох дочок, з них двоє синів і дві дочки померли раніше за свою матір. Син Яків й дочка Анна пережили матір, яка померла 1743р. Таким чином, Митченки потрапили у власність до Якова Чарниша, який був одружений з Мартою Степанівною Ширай. Усі діти від Івана Чарниша й другої дружини вмерли, скоріш за все, від вродженої слабкості. Так само, слабким був і його син Яків, який теж недовго прожив. У своєму «тестаменті», що писаний був ним незадовго до смерті († 28 грудня 1745р.), Яків Чарниш

написав наступне: «понеже Создатель мой даровал мні, скаліченем ноги моея, немалую болізню, которою я от 1744 г., от августа місяця, по місяць декабр сего 1745 г., был одержим, а декабря місяця не ощущая здоровья, и не уповаю болше жить, но еще и в большой чехотной от кашлю болізни будучи», заповів: тіло «погребсти» в містечку Кролевіці, «близ костей покойной матки и учинить надлежащее намяновение жені моеї Марфі Ширавєні». Грошей // **(С. 280)** він не заповів («в чем вість Христос Бог»), бо всі, які були: «за аккуроване мене и за лічбу скаліченной ноги издержаны». Потім нерухоме майно заповів дружині із такою обмовкою: «понеже по исчислению моему, з женою моею, явилось тое, что уже тому назад місяцей исчетири, как оная жена моя от мене стала обремененна, для того всім добрам, по природному наслідію на мене спадаючим, (зверх записом от мене жені моеї определенних) быть за нею-ж, женою моею, Марфою Ширавєною и за наслідіем от мене понесшим, а ею родячимся, вічно; ежели ж бы тое наше наслідіе, по волі Божіей, умерло, то самой жені моеї оними добрами, (не считая в то число, что ей записом от мене определено) если она пребудет во удовстві, владіт без препятствия, так как о удовствующих женах по правам малороссийским дозволено; если ж би иміла посягнуть замуж, то оние добра должны спасти во владіние ближнему моему родственнику, а он должен жені моеї то наградит, что она из своего иміния на поминование души моеї истеряет». Народжена по смерті Якова Чарниша дитина була донька Ганна, яка пізніше вийшла заміж за Григорія Григоровича Фридрикевича, онука пасинка Мазєпи – Христофора Самойловича Фридрикевича [8]. Маєтками, що zostалися після Якова Чарниша, розпоряджалась його удова, хоча вона досить швидко вдруге вийшла заміж – за вдівця генерального підскарбія Михайла Скоропадського. Внаслідок чого удова Якова Чарниша ледве не втратила назавжди Митченків. Сталося це наступним чином: коли 1760 р. Розумовському було пожалувана Батуринська та інші волості, то для передачі цієї власності гетьману сенатом були призначені двоє «отдатчика» – полковник Шишкін й підполковник Семенов. Доводячи до відома про це усю Батуринську волость, вони включили до неї й с. Митченки на тих підставах, що це село: «за преждєбывших гетманов и за гетмана Скоропадского // **(С. 281)** принадлежал до ратуши Батуринской» і, хоча жалування зазначеного села генеральному судді Чарнишу й представлена грамота, але ця грамота «с иностранной коллегии данная, собственною его императорского величества рукою не подписана». Про це своє рішення «отдатчики» повідомили удову Якова Чарниша, «дабы она впредь реченным селом Митченками не владіла и во владінии оним селом его яснөвельможности никакого препятствия не чинила...». Це повідомлення дуже вразило матір малолітньої Чарнишівни, оскільки зазначена грамота, надана 1718 р. на Митченки, була справжньою царською грамотою, яка була підписана не царем, а державним канцлером Головкиним, оскільки всі такі грамоти на володіння у Малоросії при Петрі завжди підписував той самий Головкін. При отриманні листа від «от датчиків», Марфа Степанівна одразу подала до сенату прохання, у якому вказувала на свавілля Шишкіна і Семенова й прохала повернути Митченки. Вона померла 1764 року так і не дочекавшись остаточного рішення її справи. Залишившись сиротою, Ганна Чарнишевна була віддана під опіку її рідної тітки Анастасії Степанівни Судієнко, яка разом із власним молодшим сином спробувала скористатись молодістю та недосвідченістю Ганни – довго переконувала продати їй один з краших хуторів Чарниша. Незважаючи на те, що переконання тітки часто переходили у вимагання й погрози («бранили ея безперемінно, устрашая, что она всеми людьми будет проклятою признанна, ести не сохранит матерного, якобы в продажи им Судьенком, хутора приказания»), Чарнишевна стійко відкидала намагання тітки й поспішила вийти заміж за Фридрикевича, котрий у той час знаходився на посаді менського підкоморія [9], у якого, скоріш за все, вона намічена нареченою. Фридрикевич був відомий вже у той час як ділок, тому й саме одруження було корисне для осиротілої спадкоємиці багатих маєтностей. Завдяки чоловіку, Митченки у 1769 р. нарешті повертаються у власність Ганни Яківни, проте, того ж року вона «уступила во вічное и потиственное владіние Ивану Степановичу Леонтовичу» «отдалив от тіх иміний родственников своих – близких и далеких». Невідомо, чому

так вчинила Ганна Яківна, але, оскільки дітей вона не мала, а Леонтович був рідний //(С. 282) брат по матері її чоловіка, можна припустити, що ця дарча є вигадкою самого Фридрикевича, оскільки, можливо, він соромився переписати його на своє ім'я безпосередньо у дружини... Невдовзі, після видання акта Івану Леонтовичу Ганна Фридрикевич померла, а маєтностями продовжував володіти Леонтович аж до своєї смерті, після його смерті володіння Чарниша переходять у спадок рідним братам Леонтовича – полковнику Степану й бунчуковому товаришу Василю, та брату по матері – Фридрикевичу. Потім, коли помер і Степан Леонтович, то Василь Леонтович за духовницею 1761 р. свою частину чарнишевських маєтностей заповідав Григорію Григоровичу Фридрикевичу, котрий став таким чином повноправним власником як родових маєтностей Леонтовичів, так і маєтностей своєї померлої дружини. Він володів ними до своєї смерті 1797 р., за заповітом 28 квітня 1797 р. розділив їх між своїми спадкоємцями як близькими, так і далекими. Володіння Чарнишів Фридрикевич залишив своїми чотирьом сестрам по матері (див. примітку 491) та їх нащадкам. Цим сестрам дістались й Митченки...[10] **Кз. А.** ґрунтових 43 двори, убогих 50 дворів; підсусідків козацьких 4 хати й бунчукового товариша Данила Карпіки – 8 хат. **Б.** 260 дворів, 366 хат і 2 хати бездвірних. **Кр. А.** відписані на її величність ґрунтових 10 дворів, убогих 11 дворів і підсусідків 7 хат; удови генерального судді Чарниша ґрунтових 20 дворів, убогих 26 дворів **Б.** «подданих» Батуринської волості, 14 дворів, 21 хата; колезького радника Фридрикевича 63 двори, 77 хат; бунчукового товариша Дмитра Стожка 4 двори, 8 хат і 4 хати бездвірних; різних власників 3 двори, 8 хат; підсусідків різних власників 5 дворів, 7 хат і бездвірних 6 хат.

С. Красне, річка Тютча (інакше – Вовнянка), поселено після Митченків й Попівки, це видно з обрисів Краснянської дачі, що тягнеться довгою стрічкою між землями Митченків і Попівки, з цього можна зробити висновок, що краснянські поселенці, які осіли між Попівкою й Митченками, могли приєднати до свого поселення тільки ті землі, які не були зайняті їх сусідами, так і створилася та форма Краснянських дач, яка й існує нині [11]. Варто зазначити, що селище з'явилося не пізніше тридцятих років XVII ст., оскільки опис 1654 р. відзначає, що у ньому було: козаків – 67 дворів і «міщан» – 160 дворів, при цьому в Красному була вже й церква Різдва Богородиці. Красне входило до Батуринської волості за описом 1726 р., у якому сказано: «с. Красное в году 1709 описано на особу гетмана Скоропадского и ныне оно село имеется в ведомстве // (С. 283) коллегии малороссийской, во владении двора гетманского обмочевского». Приватне володіння у цьому селі створюється завдяки «скуплі» земель. За описом 1726 р., крім 180 козацьких дворів з'являються такі приватні володіння: 1) колишнього батуринського сотника Дмитра Нестеренка – 11 дворів, при цьому зазначається, що деякі з цих дворів «взяты у мужиков за долг арендовый», а деякі – куплені також в селян; «дворище неогороженное», «даровано на шинк Нестеренку от мужика Коваленка». 2) Крупицького монастиря – 4 двори; 3) Михайловської – 2 двори. 4) Генерального судді Чарниша – 2 двори, при цьому зазначається, що перший двір «взят Чарнышем за покражу Васикову», другий – «мужик на своем живет, щитится протекциею Чарнышевою». 5) «Изменника Василя Чуйкевича, сыну его Семену Чуйкевичу принадлежащие» – 2 двори. 6.) Двори «скупние» Михайла Козловського, «дворянина Мазепы изменника» 2 двори. 7) Семена Савича, колишнього генерального писаря «протекцианты мужики, на своих дворах жиющие» – 4 двори. За десять років у Красному з 180 козацьких дворів, вільними залишаються 105, козацьких підсусідків – 6 хат, а 27 – вказані за бунчуковим товаришем Затиркевичем, селян лишилось «описных на ее величество» – 12 дворів й підсусідків Нестеровича – 7 хат. Тобто, за десять років населення Красного скоротилося майже на чверть. Ми бачимо, що саме в цей час у Красному поселяється бунчуковий товариш Яків Затиркевич й починає скуповувати, головним чином, козацькі двори, так що вже за ревізією 1736 р. за ним нараховується 11 хат «козаков, которые, ухиялясь от службы войсковой, поддались Затыркевичу и живут вместо подсосудков, а служат могут», крім цього – 16 хат підсусідків «имеющих и не имеющих скот, а к службе негодных и неимущих». Спосіб, яким

Затиркевич привернув до себе у «подданство» козаків, пояснює скарга одного з них, подана 1752 р. гетьману: «в прошлом 1737 г., в военное с турком время, отец мене, низжайшого, с. Красного житель, Юсько Ворвихвост, видячи безсходную под сотнею тяжесть, поддался в протекцию жиучому в том селе бунчуковому товаришу Якову Затиркевичу, кой Затиркевич и других козаков до того к себе принимал и содержал в протекции и защищении своем, обявляя, что ему проданся; почему отец мой всем и обявлял тое, якобы он спроданся ему во вичность; од якого времени он, Затиркевич, и владел ими, как подданными своими, а писал в ревизиях – своими подусудками. А потом, как отец мой умре, Затиркевич убедил матку мою принять три рубли денег за двор, толко купчой за ним ни matka моя, ни я, Затиркевичу, на тот двор не давали, яко ж двор, по крайней // **(С. 284)** цене, стоит 15-ти рублей, а не трох...» [12]. На завершення, Вирвихвіст просив у гетьмана повернути його до козацтва. Хоча «скупля» Затиркевича і не була повернена до козацтва, але у другій половині XVIII ст. кількість козаків у Красному дуже збільшується, більш ніж вдвічі за час від 1736 до 1780 рр., проте скупля тут продовжувалась, оскільки до 1780 р. у Красному з'являється канцелярист Іван Занькевич (с. 45), який із середини XVIII ст. встиг поселити на куплений ним землі 16 селянських дворів. **Кз. А.** ґрунтових 61 дворів, убогих 44 двори й козацьких підсусідків 6 хат, «поддавшихся» Затиркевичу – 27 хат, і Василю Нестеровичу – 7 хат. **Б.** 251 двір, 407 хат. **Кр. А.** «описных» на її величність ґрунтових 12 дворів і убогих 13 дворів. **Б.** Батуринської волості – 16 дворів, 22 хати; земського підсудка Самійла Гриценка – 14 дворів, 15 хат; бунчукового товариша Дмитра Стожка – 4 двори, 4 хати; військового товариша Мовчана – 2 двори, 6 хат; військового товариша Семена Скаловського – 2 двори, 3 хати; поручці Щитинської – 2 двори, 2 хати; колезького канцеляриста Івана Занькевича – 16 дворів, 17 хат і підсусідків різних чинів 4 двори, 8 хат. До числа цих власників вже не входять Затиркевичі, володіння яких могли перейти до Гриценків, оскільки син Самійла Гриценка був одружений з дочкою бунчукового товариша Романа Затиркевича.

С. Мельня на річці Сейм, судячи за назвою, утворилося з поселення, що знаходилося поблизу водяних млинів, які колись тут існували. В описі 1654 р., Мельня не вказана, хоча вона мусила б вже тоді існувати, оскільки в універсалі Брюховецького 1663 р. вона названа селом. [13]. За грамотою 1667 р., Мельня разом із Ксензівкою належать до володінь новгород-сіверського монастиря [14]. Довкола Мельні знаходились багаті на рибу озера й велика кількість лісу, де, як це видно з універсалу Брюховецького, місцеві жителі займались бджільництвом. За описом Мельні у 1767 р., їй належали наступні рибні промисли: вири – Семенківський, Коцарів, Литвинів, Вирище, Коростявка, Клечинське; сеймища (рукава старого Сейму) – Заїжаєве, Євтухове, Литвинове, Калитинці, Гниле, Тихе, Дідівка; затони – Восаки, Колодниця, Калитинці, Густировий ріг і опуд Шарапин [15]. Про бджільництво у лісах під Мельною крім універсалу 1663 р., говорить й «письмо» новгород-сіверського архімандрита Лежайського: «сим моим писмом до відомости подаю, ижем п. Петру Ганусу, міщанину батуринському, на кґрунті // **(С. 285)** всемілостивого Спаса в селі Мельні, на рікою Потокком, в лісі урочищем Старецком, пасіку на потребу его завести повеліл, котрому то п. Петру Ганусу... ніхто так з людей посполитых, яко и з козаков так знайдуючихся в селах дідичних монастиря всемілостивого Спаса Новгородка-сіверского, як и з посторонних, абы не важился в тое пасіки завоженою перешкою бути под виною – з козака – на ясновельможного его м. п. гетмана коп 50, а з посполитых на монастирь всемілостивого Спаса коп також 50 неотпустні. П. Петро зась Ганус за тот кґрунт, в нагороду монастиреві, до церкви на свічи, в каждый рок камінь (50 фунтів. – **Л.**) воску повинен будет давати. [16] **Кз. А.** ґрунтових 8 дворів, убогих 14 дворів, підсусідків козацьких 4 хати. **Б.** 38 дворів, 48 хат. **Кр. А.** новгород-сіверського монастиря ґрунтових 12 дворів, убогих 21 двір; підсусідків селянських 3 хати. **Б.** того ж монастиря 12 дворів, 14 хат; бунчукового товариша Дмитра Стожка – 3 двори, 4 хати, «церкви здешней» – 1 двір, 1 хата і різних власників – 3 двори, 4 хати і 2 хати бездвірних. «Землі пашенной мало, ходят на заработки в конотопские села и ловят рыбу в р. Сейме» (1781 р.).

С. Ксензівка, «низкое, болотистое место», скоріш за все, заселена Новгород-Сіверськими «ксензами», як народ називав католицьких ченців, котрі поселились у цьому монастирі після 1619 р. [17]. Ксензівка розташована посеред лісів на піщаній землі й могла виникнути з якої-небудь гуті чи буди. **Кз. А.** ґрунтових 11 дворів, убогих 10 дворів. **Б.** 39 дворів, 44 хати, й «пушкарей» генеральної артилерії 8 дворів, 9 хат. **Кр. А.** Новгород-Сіверського монастиря – убогих 4 двори. **Б.** того ж монастиря 12 дворів, 13 хат, бунчукового товариша Дмитра Стожка 10 дворів, 11 хат, графа Кирила Розумовського 2 двори, 2 хати і підсусідків священика – 3 хати.

С. Атюша, «колодцы», заселене не пізніше першої половини XVII ст. серед лісів, хоча описом 1654 р. не згадується. Самойлович у підтвердженні на володіння землями Кербутивського монастиря, надані ще його попередниками, згадує й Атюшу, [18] таким чином це поселення вже існувало у середині XVII ст. Незважаючи на погану якість місцевих ґрунтів, атюшське населення у XVIII ст. швидко збільшувалось, цьому сприяла відсутність гніту державців й старшин; жіночий новомлинський монастир не міг накласти на селян тяжкої руки, а для старшини Атюша не цікавила через її піщані землі. **Кз. А.** ґрунтових 55 дворів, убогих 58 // (**С. 286**) дворів підсусідків 3 хати. **Б.** 272 двори, 360 хат; козацьких підсусідків – 3 двори, 3 хати й пушкарів генеральної артилерії – 1 двір, 3 хати. **Кр. А.** новомлинського монастиря ґрунтових 17 дворів, убогих 32 двори; підсусідків мужичих 3 хати й «описних на еє величество» – ґрунтових 2 двори, убогих 5 дворів. **Б.** того ж монастиря – 36 дворів, 37 хат; графа Кирила Розумовського – 3 двори, 7 хат; Дмитра Стожка – 1 двір, 2 хати, померлого підполковника Покотила – 1 двір, 2 хати. «Кроме хлебопашества, ездят в южные полки, покупают там лошадей и продаю тих в Стародубском полку» (1781 р.).

Коментар:

С. 273-274- Цей універсал Івана Виговського поки ще не знайдено архівістами. Це ж стосується і подальших універсалів. Однак уже виявлені і опубліковані універсали Брюховецького (від 10. 05. 1668 р.) і Івана Самойловича (від 1. 12. 1672 р.) (Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) – К. – Львів, 2004. – №№ 256, 458). Універсал І. Мазепи від 24(14). 03. 1708 р. опублікований: Універсали Івана Мазепи 687-1709. – К. – Львів, 2002. – № 496.

С. 285. Цей універсал Івана Самойловича поки ще не знайдено архівістами. Зате виявлені й видані універсали Івана Брюховецького, Петра Дорошенка, Дем'яна Многогрішного й інші універсали Івана Самойловича, в котрих це село згадується (Універсали українських гетьманів...№№ 256, 272, 339, 429, 514).

1. До Обмачевського хутора належали, до всього, усі гетьманські рибні озера, яких було поблизу Батурина – 13, поблизу Обмачева – 5, с. Малі Устя – 10, біля с. с. Макошина і Великого Устя – 23, усього 56 озер. Серед батуринських озер значиться і Попівка (с. 254), а до обмачевських – озеро Обмочівка. Назва цього озера, скоріш за все, пов'язана із назвою села...

2. За позовом обмачівських козаків Апостол наказав розслідувати справу про вовкогонів й палубничих, вийшло, що «привернени до дворца Обмочевского», «через тое тилко, что одних з них Мазепа, за гетьманства свого, употреблял с-под сотні з мисливством на свою охоту, волков и зайцов гонити, почему звалися волкогонами, а другие козаки, именуемые палубничие, определени были за гетмана Самойловича ходить на палубах войскових и гетманских, и были они во всяких гетманских походах...». Крім того, знайшлися у Обмачеві ще козаки-протекціанти, «которые за писаря генерального покойного Савича, при домі його, в протекции найдовались...». Тому Апостол універсалом 16 листопада 1728 р. наказав батуринському сотникові, щоб він «оних волкогонов, палубничих й протекціантов привернул до сотні, которые б з другими козаками одбували войсковую службу и в компуті козацком найдовалися, а в дворовую службу Обмочевскому управителеви их не употреблять...»

3. АЮЗР. – Т. X. -С. 810.

4. Раніше зроблене нами (С. 149) зближення борзенських сіл Красностава й Прачів з люблінськими –Красноставом і Парчовим. Варто зазначити, що там же, поблизу Люблінського Красностава є село Тростянка. Див. карту Люблінської губернії, складеної К. Юркевичем, яка подається як додаток до його книги – Меловые формации Люблинской губ. (Варшава, 1872.).

5. Наводимо тут лист, отриманий нами від В. Б. Антоновича, документ Дмитра Чечеля, який вказує місце свого народження. «Року 1704, місяця августа дня 25. Я, его царского пресвітлого величества войска запорозкого полковник охочепіхотний, Димитри Чечиль, их милостем паном, кому бы о том відати належало, сим моим письмом освідчаю, иж зостаєть часть ґрунтов отца моего Василя Чечеля власная в Кузминцах, едучи к Соколциові, діда моего дворище з садом и лісом; другое дворище нижей того, над ставом в гаи березовом; Кунский ліс и став Росоховатый з належачими до тих ґрунтов полями. До котрих то я ґрунтов, прес килка десять літ, зостаючи на службах его царського величества и ясновельможного добродія пана гетмана, не моглем, за частокротними службами, отзиватись, а ні оних огорожати, зачим при щасливом на сукурс его королевской милости пана гетмана Ивана Мазепа, зближившись к оним ґрунтом, сим моим писмом так далеким, яко и ближним кривним, а найбарзій стривев моих Чечеліов сином и унуком, Семеновим и Андреевим, варую, абы жаден з них в оную часть ґрунтов моих (которая ні на кого иного не належат, тилко на мене самого) не втручаючись, на своих власних добрах зоставали. Люде зась, которые сядут на оних ґрунтах вшеляких повиностях кроме мене, аби нікого невідали, а мині, яко кґрунтовному пану, послушливи были. Вижепомяненний полковник охочепіхотний Dmiter Czczyl. R. Ко. (місце печатки). З оригіналу.

6. Архів Генеральної Канцелярії, № 1320.

7. Першою дружиною Івана Чарниша була Олена Степанівна Гречана.

8. У Христини Самойлович Фридрикевич був один син Григорій, одружений з Федосією Томарівною, від якої народився син Григорій, що одружується з Ганною Чарнишевою. Сам помирає рано, його молода дружина, яка залишилась удовою, після якогось роману із захожим «поляком», одружилася з ним. Седнівський сотник Римша писав 1728р., що «по смерти Григорія Фридрикевича, оставшаяся жена его, Томаровна, вышла замуж за Стефана Леонтовича неслужащего, который примандрувавши с Полци, жил в дітей покойного Войцеховича, сотника седневского, инспектором (вчителем) и там с собою познавшись, оженился на Томаровны, не так як пристойно...». Від цього шлюбу народилось троє синів – Степан, Іван і Василь й чотири дочки – Настя (одружилась із Семеном Полуботком), Палажка (одружилась із Лаврентієм Раковичем), Катерина (одружилась з м. Василем Силичем), Ганна (за Павлом Лисенко).

9. Григорій Фридрикевич згодом стає представником чернігівської громадської палати у 1787р. й дослужився до ще рідкісного у той час в Малоросії чину – дійсного статського радника.

10. Усі наведені дані про Чарнишів взяті з оригінальних документів приватного архіву родини Чарниша, які були отримані нами від Милорадовича Г. А.

11. Див. карту Конотопського уїзду, додану до VI тому матеріалів для оцінки земельних угідь Чернігівської губернії (Чернигов, 1882.)

12. Архів Генеральної Канцелярії, № 16172.

13. Обзорение Румянцевской Описи. – С. 321.

14. Описание Черниговской Епархии. – Т. III. – С. 128.

15. Румянцевская Опись. – Т. LVII рукопис.

16. Архів Чернігівської Казенної Палати, підшивка документів новгород-сіверського монастиря.

17. Див. Описание Старой Малороссии. – Т. I. – С. 210 і 214.

18. Чтения в обществе Преподобного Нестора-летописца. – Т. V. – Часть 3. – С. 63.